

28. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазиологическом освещении / Елена Самойловна Кубрякова – М. : Наука, 1978. – 115 с.
29. Цыганенко Г. П. Состав слова и словообразование в русском языке / Галина Павловна Цыганенко. — К. :Радянська школа, 1978. — 152 с.
30. Русская грамматика: [В 2-х т.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1/ [редкол.Шведова Н. Ю. (гл. ред.) и др.]. – 1980. – 783 с.

УДК 811'373.7.=112.2=161.2

*Тимченко Є.П.
(Київ, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ЗІСТАВНОГО ВИВЧЕННЯ НІМЕЦЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ СУБСТАНТИВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Стаття присвячена уточненню статусу іменникових словосполучень, виокремленню субстантивних фразеологізмів, розгляду критеріїв порівняння субстантивних фразеологізмів німецької та української мов.

Ключові слова: субстантивні фразеологізми, колокації, фразеологічні терміни, фразеологізми-оніми, порівняння.

Статья посвящена уточнению статуса именных словосочетаний, выделению субстантивных фразеологизмов, рассмотрению критериев сравнения субстантивных фразеологизмов немецкого и украинского языков.

Ключевые слова: субстантивные фразеологизмы, коллокации, фразеологические термины, фразеологизмы-онимы, сравнение.

The article deals with the specification of substantival units' status and with defining of substantival phraseological units. The criteria of comparison of the substantival phraseological units in German and Ukrainian are found out.

Key words: substantival phraseological units, collocations, phraseological terms, phraseological onyms, comparison.

В епоху глобалізації цілком закономірно зростає інтерес науковців до порівняльних досліджень, зокрема, з'являються нові праці з порівняльної фразеології на матеріалі різних мов [1; 2; 3; 4; 5]. Проте переважно порівнюються дієслівні та прислівникові фразеологізми, а субстантивні фразеологізми німецької та української мов ще не були об'єктом окремого дослідження.

Перш ніж перейти до розгляду особливостей цих фразеологічних одиниць, слід зупинитися на деяких загальних моментах. Група субстантивних фразеологізмів виділяється науковцями відповідно до морфолого-синтаксичних критеріїв на основі їх кореляції з іменниками. Проте слід відзначити, що не завжди легко розмежувати субстантивні та дієслівні фразеологізми (з дієсловами широкої семантики). Однею з причин є існуючі

© *Тимченко Є.П., 2012*

неточності та непослідовності в лексикографічній практиці фіксації відповідних конструкцій [6:41]. Німецький дослідник Фляйшер пропонує використовувати синтаксичні та семантичні критерії і вважати субстантивними такі фразеологізми, в яких номінальна частина без зміни значення може вживатися в синтаксичній ролі іменника, тобто як підмет чи додаток [7:145-146]. На основі цих критеріїв до субстантивних належать фразеологізми *eine halbe Portion, ein Tanz auf dem Vulkan, eine schwierige Kiste, ein alter Hase, ein lahmes Huhn, eine glückliche Hand, ein Dach über dem Kopf*, адже вони можуть вживатися і без дієслів *sein* чи відповідно *haben*, виконуючи роль додатка (*Sie beobachtete diesen Tanz auf dem Vulkan, ich kenne diesen alten Hasen*) або підмета (*Was will dieses lahme Huhn, wir brauchen ein Dach über dem Kopf*). На відміну від них фразеологізми *sein eigener Herr sein, freie Hand in etw. haben* належать до дієслівних, бо не можуть вживатися без *sein* чи *haben*.

Звичайно, слід відзначити, що це не виключає певної міри суб'єктивності, як це спостерігається при класифікації мовних явищ взагалі. Проте аргументом на користь іменного характеру таких конструкцій є характерна для німецької мови тенденція до розвитку субстантивних фразеологізмів шляхом автономізації компонентів [7: 213]. Цей процес елімінації дієслівного компонента може відбуватися як дефразеологічна деривація, внаслідок якої виникають ідіоматичні слова (*auf dem Holzweg sein* йти хибним шляхом, *Holzweg* хибний шлях), чи як фразеологічна деривація, наслідком якої є утворення нових фразеологізмів: *leeres Stroh dreschen* робити що-н. безглузде, *leeres Stroh* безглузда справа, *reinen Tisch machen* з'ясувати стосунки, *reiner Tisch* ясність у стосунках.

У сучасній науці немає єдиного погляду на те, які одиниці слід вважати субстантивними фразеологізмами. Не викликає заперечень лише те, що ядро складають фразеологізми з метафоричним переосмисленням компонентів, тобто повністю або частково ідіоматизовані: *eine kalte Dusche* холодний душ – щось несподіване, що вгамовує запал; *die bessere Hälfte* краща половина - дружина. Належність до субстантивних фразеологізмів інших іменникових словосполучень викликає наукові дискусії.

Зокрема, це стосується фразеологізмів-онімів, які виконують функцію власної назви: *Червоний Хрест* *das Rote Kreuz*, *Далекий Схід* *der Ferne Osten*, *Білий дім* *das Weiße Haus*, *Жовте море* *das Gelbe Meer*. Особливий семантичний статус онімів викликає, з одного боку, заперечення деякими вченими їх належності до фразеологічного фонду мови [7: 74-76]. З іншого боку, є підстави вважати їх фразеологізмами, оскільки лексичне значення, яке компоненти мають поза складом оніма, може актуалізуватися будь-якої миті і створювати гру слів: *Цей близький Далекий Схід* [8: 47]. На межі фразеології перебувають також перифрази *зелений континент* *der grüne Kontinent* (Австралія), *чорний континент* *der schwarze Kontinent* (Африка).

Не менше дискусії викликають фразеологічні терміни, існування яких довгий час заперечувалося внаслідок вимоги до чіткої визначеності термінів, їх унормованості та стилістичної нейтральності [7: 76-78]. Однак останнім часом все більше науковців схиляється до думки, що терміни можна зараховувати до складу фразеології [8:48; 9:51-53]. При цьому підкреслюється, що значення таких фразеологічних термінів не є сумою значень окремих компонентів [10:41] та розрізняються фразеотерміни (Fraseotermine) та фахові фрази (Fachphrase) відповідно до функцій вживання в суто професійній комунікації фахівців (*vegetative Distonie, Funktionalausfall des Gehirns*) чи для трансферу

наукових знань та експлікації термінології (*Schmerzen im Brustkorb, Beschleunigung des Pulses aufgrund organischer Herzerkrankungen*) [11: 199-200]. Останні набули поширення в повсякденній мові й стали зрозумілими кожному: *spitzer Winkel гострий кут, gleichschenkliges Dreieck рівнобедрений трикутник, der Gelbe Fleck жовта пляма* [8:48; 9:51-53].

Нарешті, третю групу складають колокації [8:51], тобто типові словосполучення, що вважаються не лише “цеглинками” для побудови речення, а й одиницями мови, бо у свідомості мовця вони існують як готові одиниці пам’яті і спливають щоразу як узуальні мовні явища, коли треба висловити думку [12:68]. Хоча переважна більшість колокацій є дієсловами з іменником-додатком, важливу роль відіграють також субстантивні словосполучення: іменник з препозитивним відмінюваним прикметником, постпозитивним невідмінюваним прикметником, з постпозитивним субстантивним означенням в генитиві, з постпозитивним прийменниковим означенням та поєднувані сполучником координативні синтагми (т.зв. парні формули) [13:132]: *Kaffee und Kuchen, Eltern und Kinder батьки і діти, blaues Meer синє море*. Українські науковці зазвичай не відносять їх до фразеології.

Крім того, останнім часом німецькі лінгвісти пропонують вважати фразеологізмами також ідіоматичні композити, називаючи їх однослівними фразеологізмами [10:41; 14:84-85]. Аргументом на користь зарахування їх до фразеологічних одиниць є те, що вони теж специфічні вторинні номінації, сформовані внаслідок переосмислення первинних значень компонентів. Проте більшість науковців не поділяє цієї думки, називаючи їх паралельними найменуваннями та підкреслюючи зв’язок з фразеологією, проте не відносячи до фразеологізмів внаслідок однокомпонентного складу й нерозчленованої структури [7:173-174].

Таким чином, на сучасному етапі не існує єдиного погляду на інвентар субстантивних фразеологізмів, проте всі сходяться на тому, що ядро складають ідіоматичні словосполучення нетермінологічного характеру. Тому порівняння має здійснюватися окремо в межах кожної з вище названих груп.

Щодо синтаксичної структури фразеологізмів, то спільним для обох мов є поєднання іменника з означенням (атрибутом), вираженим

1. препозитивним відмінюваним прикметником чи дієприкметником: *geistiger Vater духовний батько, treibende Kraft рушійна сила*,

2. постпозитивним іменником у родовому відмінку: *der Stein des Anstoßes камінь спотикання, das Rad der Geschichte колесо історії*,

3. постпозитивним прийменниковим словосполученням: *das Tüpfelchen auf dem i крапка над i, das Dach über dem Kopf дах над головою*

4. іменником без флексії: *Thema Nummer Eins тема номер один, Stunde Null*.

Кожен з атрибутів може розширюватися за рахунок займенників, прикметників, числівників тощо: *Liebe auf den ersten Blick, mein geistiger Vater*. Проте наявність однакових структурних типів не означає збігу структур конкретних фразеологізмів у німецькій та українській мовах. Поряд з продемонстрованими вище випадками ідентичності часто спостерігається різноструктурна відповідність: *колумбове яйце das Ei des Kolumbus*.

Крім того, для німецької мови характерна наявність парних фразеологізмів (*Hab und Gut* майно, *Grund und Boden* земля) та обмежена кількість фразеологізмів у групі 2, де

іменник в родовому відмінку стоїть у препозиції: *des Pudels Kern, wes Geistes Kind*. Так само обмеженою є група фразеологізмів з невідмінюваним прикметником у постпозиції: *Forelle blau, Kaffee komplett* (кава з цукром і вершками), *Kaffee verkehrt* (молоко з невеликою кількістю кави).

Для якомога повнішого охоплення емпіричного матеріалу дослідник має в своєму розпорядженні достатню кількість лексикографічних джерел, зокрема, словників фразеологізмів німецької та української мов [15; 16; 17; 18; 19; 20; 21; 22]. Проте існують відмінності в лексикографічній практиці кожної країни: німецька фразеологія дуже широко відображена у фразеологічних словниках і складає значну частину сучасних тлумачних словників, в той час як навіть до першого українського академічного словника, що найповніше відображає фразеологію сучасної мови, не внесено «словосполучення на зразок **вовчий апетит, єгипетська робота, олімпійський спокій**, у яких слова зберігають усі свої ознаки, а одне із них реалізує своє значення лише в такому поєднанні» [21 (1 : 5)]. Отже, дослідникові доведеться використовувати додаткові джерела та складати власну картотеку.

Маючи повний корпус матеріалу, дослідник може переходити до порівняння конкретних одиниць за такими параметрами: предметно-логічне значення, структурно-граматична будова, денотативна образність, емоційно-експресивні та функціонально-стилістичні конотації [23 :62]. Перші три порівнювати легко, а от із порівнянням конотацій виникають серйозні проблеми. По-перше, вони не завжди однаково наводяться в різних лексикографічних джерелах. Переважно фіксуються стилістичні забарвлення, тобто такі емоційно-експресивні характеристики, як *жартівливе, іронічне, грубе, зневажливе, поетичне*, належність до певних стилістичних пластів чи функціональних стилів (*застаріле, книжне, урочисте, жаргонне*). По-друге, в той час як німецькі словники фіксують розмовність фразеологізмів, українські таких позначок не мають: «Відсутність ремарки після фразеологізму (чи його значень) засвідчує його стилістичну нейтральність або приналежність до розмовного стилю літературної мови» [21 (1 : 7)]. Таким чином, дослідникові залишається лише покладатися на власне відчуття мови.

Залежно від того, які з параметрів порівнюваних фразеологізмів збігаються, розрізняють повні та часткові фразеологічні еквіваленти. Р.Зорівчак застосовує для перших термін *фразеологічні конгруенти*, а серед часткових виділяє різноструктурні, різнообразні, різностильові та різноекспресивні [23:63-66].

Певною мірою еквівалентність залежить від етимології фразеологізмів [24: 54; 25: 116, 136]. Зокрема, національні фразеологізми частіше перебувають у відношеннях часткової еквівалентності, а фразеологізми, об'єднані однаковим походженням – запозичення зі спільного джерела (латини, грецької чи французької мови, біблеїзми тощо) – у відношеннях повної еквівалентності. Наприклад, такі інтернаціоналізми, як *гомеричний регім Homerisches Gelächter*, *платонічна любов platonische Liebe*, *драконівські закони drakonische Gesetze*, *троянський кінь Trojanisches Pferd*, характеризуються в обох мовах однаковим значенням, структурою, образністю та належать до книжної мови і високого стилю. Проте *нарізний камінь і Eckpfeiler*, *ахілесова п'ята і Achillesferse*, *дамоклів меч і Damoklesschwert*, *нісня нісень і das Hohe Lied* є різноструктурними частковими фразеологічними еквівалентами. Крім того, слід враховувати фактор узуальності того чи іншого фразеологізму, адже, наприклад, незважаючи на поширеність біблеїзмів у мовах усіх

християнських народів, не всі вони є однаково поширеними в зіставлюваних мовах [25: 140]. Очевидно, для достовірності результатів потрібне опитування інформантів.

Серед фразеологізмів, що виникли на національному ґрунті, відношення повної еквівалентності, безперечно, спостерігаються рідше. Наприклад, серед численних атрибутивних сполучень із соматизмом *рука*, який служить для метонімічного позначення людини і тому, на думку О.Селіванової, поєднується із пропозиційними або асоціативними знаками цього суперконцепту [26:104], лише декілька є повними еквівалентами: *золоті руки goldene Hände*, *тверда рука eine feste Hand*, *чия-н. права рука jmds. rechte Hand* і *важка рука eine schwere Hand*, в той час як українські *неситі*, *липкі руки*, *нечиста*, *перша рука* та німецькі *die schöne Hand*, *die öffentliche Hand* відповідників не мають. Окремі збіги трапляються і в словосполученнях з іменниками на позначення тварин: *велика риба* і *große Fische*, *біла ворона* і *weißer Rabe*, *битий собака* і *geschlagener Hund*.

Прикладами різнообразних часткових еквівалентів можуть бути *старий горобець (вовк, лис)* і *ein alter Hase*, різноекспресивних *велике цабе* (переважно іронічне) та *ein hohes Tier* (розмовне), різнообразних і різностильових *eine glatte Zunge* (високий стиль) і *медові слова* (нейтральне).

Окрему проблему являє собою розмежування фразеологічної синонімії та фразеологічної варіативності, яка неоднаковою мірою характерна для порівнюваних мов. Якщо в основу фразеологізмів покладено різні образи, вони є синонімами: *велике цабе*, *велика цяця*, *знатна птиця*, *птах високого польоту*, *стріляний горобець*, *стріляний вовк*, якщо ж образи залишаються незмінними, йдеться про фразеологічні варіанти: *світла/ясна голова*, *reine/saubere Hände*, *die schöne/feine Hand*, *ein hohes/großes Tier* [7:209-210].

Порівняльний аналіз не може бути повним, якщо не порівнювати стилістичних та прагматичних функцій фразеологізмів у текстах різних типів та функціональних стилів, що передбачає аналіз великого корпусу сучасних писемних та усних текстів. Перспективним видається також зіставний аналіз символічних значень субстантивних фразеологізмів у різних мовах [27].

ЛІТЕРАТУРА

1. Олійник С.В. Оцінні фразеологічні одиниці в англійській та українській мовах: лінгвокогнітивний аспект: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17/ Олійник Сергій Валерійович. – Донецьк, 2008. – 243 с.
2. Рябцева Н.К. Контрастивная фразеология в культурном контексте// Сб. науч.тр. Моск. гос. лингв. ун-та. – Вып. 444. Актуальные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1999. – С. 133-142.
3. Balhat V. Verbphraseme mit den Indefinitpronomen eins/e/en bzw. un/e im Deutschen und Französischen// Muttersprache. – H.2, 2012. – S. 142-163.
4. Korhonen J., Wotjak B. Kontrastivität in der Phraseologie // Deutsch als Fremdsprache. - 2001. - H. 1. – S. 224 – 235.
5. Korhonen J. Probleme der kontrastiven Phraseologie// Burger H., Dobrovolskij D., Kühn P., Norrick N.R. (Hgg.) Phraseologie: Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschungen. Handbuch zu Sprach- und Kommunikationswissenschaft 28.1. – Berlin – New York, 2007. – S. 574-589.

6. Mitschri E. Idiomatiche attributive Wortverbindungen mit substantivischem Kern in der deutschen Gegenwartssprache. – Diss. A. – Leipzig, 1979. – 170 S.
7. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache/Wolfgang Fleischer. – Leipzig: Bibliograph. Institut, 1982. – 250 S.
8. Burger H. Phraseologie: eine Einführung am Beispiel des Deutschen/ Harald Burger. – 2. Auflage. – Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2003. – 224 S.
9. Duhme M. Phraseologie der deutschen Wirtschaftssprache. Eine empirische Untersuchung zur Verwendung von Phraseologismen in journalistischen Fachtexten/Michael Duhme. – Essen: die blaue Eule, 1991. – 222 S.
10. Delplanque-Tchamitchian C. Wirtschaftsspracheologie: Strukturen des Sachverhalts im Text// Baur R.S., Chlosta Ch. (Hrsg.) Von der Einwortmetapher zur Satzmetapher. – /Akten des Westfälischen Arbeitskreises zur Phraseologie/ Parämiologie. - Bochum, 1995. – S. 39-54.
11. Gréciano G. Phraseologie und medizinisches Wissen// Wirrer J.(Hrsg.) Phraseologie in Text und Kontext. Phrasemata I. – Bielefeld: Aisthesis Verl., 1998. – S. 197-208.
12. Огуй О.Д. Лексикологія німецької мови /Олександр Дмитрович Огуй. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 416 с.
13. Schröter U. Öffentliche Meinung versus gestirnte Nacht. Wortverbindungen im Text und Lexikon // Sprachwissenschaft. – Bd. 26. – H.2. – 2001. – S. 121-143.
14. Duhme M. Lauschangriff und Rollkommando – „Einwortphraseologismen“ in der Pressesprache am Beispiel des Nachrichtenmagazins FOCUS// Baur R.S., Chlosta Ch. (Hrsg.) Von der Einwortmetapher zur Satzmetapher. – /Akten des Westfälischen Arbeitskreises zur Phraseologie/Parämiologie. - Bochum, 1995. – S. 83-93.
15. Duden Bd. 11 Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Wörterbuch der deutschen Idiomatik. – Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich : Dudenverlag, 1992.
16. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen, 2.A. – München: Hueber, 1976.
17. Görner H. Redensarten. Kleine Idiomatik der deutschen Sprache. – Leipzig, 1979.
18. Schemann H. Deutsche Idiomatik. Die deutschen Redewendungen im Kontext. – Stuttgart-Dresden: Ernst Klett, 1993.
19. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Словник фразеологічних синонімів. – К., 1988. – 200 с.
20. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологічний словник української мови. – К., 1998.
21. Фразеологічний словник української мови: в 2-х кн. [уклад. В.М.Білоноженко, В.О.Винник, І.С.Гнатюк та ін.]. – К.: Наук. думка, 1993. – 980 с.
22. Німецько-український фразеологічний словник/у 2-х томах [уклад. В.І.Гавриць, О.П.Пророченко]. – К.: Рад. школа, 1981.
23. Зорівчак Р.П. До методології вивчення фразеологічних одиниць у контрастивних дослідженнях //Нариси з контрастивної лінгвістики. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 59-65.
24. Райхштейн А.Д. Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии/ Александр Давидович Райхштейн. – М.: Высшая школа, 1980. – 143 с.
25. Шадрин Н.Л. Перевод фразеологических единиц и сопоставительная стилистика/ Наум Львович Шадрин. – Саратов: изд-во Саратовского ун-та, 1991. – 221 с.
26. Селіванова О.О. Нариси з української фразеології (психологнітивний та етнокультур-

турний аспекти): Монографія/ Олена Олександрівна Селіванова. – К. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.

27. Piirainen E. Phraseologie und Symbolik // Wirrer J. (Hrsg.) Phraseologie in Text und Kontext. Phrasemata I. – Bielefeld: Aisthesis Verl., 1998. – S.209-227. УДК 811.112.2:81'373.7

УДК 821.10.04

*Солдатова С.М.
(Херсон, Україна)*

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ВИРАЗИ ЯК ОСОБЛИВИЙ РОЗРЯД ОДИНИЦЬ У ФРАЗЕОЛОГІЧНОМУ ФОНДІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються структурно-семантичні особливості фразеологічних виразів зі структурою речення та їх національно-культурна специфіка у сучасній німецькій мові, здійснюється етимологічний аналіз найбільш вживаних зворотів.

Ключові слова: *фразеологічний вираз, мовна картина світу, національно-культурна сема, вмотивованість, внутрішня форма.*

Статья посвящена рассмотрению структурно-семантических особенностей фразеологических выражений, имеющих структуру предложения, а также изучению их национально-культурных особенностей в современном немецком языке, проводится этимологический анализ наиболее употребительных оборотов.

Ключевые слова: *фразеологическое выражение, языковая картина мира, национально-культурная сема, мотивированность, внутренняя форма.*

The article is devoted to structural and semantic peculiarities of phraseological expressions in the form of sentences. The author deals with the national and cultural essence of the phraseological expressions in the modern German language. The article contains the etymological analysis of the most widely used set expressions.

Key-words: *phraseological (set) expression, lingual world model, national-cultural seme, inner form, motivation.*

Дослідження фразеології як динамічної системи, що всебічно відображає усі сфери життя народу і нерозривно з ним пов'язана, знаходить відображення у працях вітчизняних і зарубіжних мовознавців (В.М. Телія, Д.О. Добровольський, В.І. Школяренко, М.В. Гамзюк, В.І. Гаврись, О.П. Пророченко, Г. Бургер, В. Фляйшер) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7].

Відзначаючи багатоаспектність пошуків вчених існує ціла низка невирішених проблем фразеологічної номінації, питань, пов'язаних з дослідженням національно-культурних особливостей фразеологічних одиниць (далі ФО), зі студіюванням окремих розрядів ФО.

Об'єктом даної статті виступають фразеологічні вирази сучасної німецької мови.

Предмет – структурна та національно-культурна специфіка фразеологічних виразів як особливого розряду стійких зворотів сучасної німецької мови.

© Солдатова С.М., 2012